

FUNCȚIA CRITICĂ
A CREDINȚEI

ANDRÉ SCRIMA (1925, Gheorgheni – 2000, București). Monah, membru al Grupului de la Antim („Rugul Aprins“), arhimandrit al Patriarhatului Ecumenic de la Constantinopol, reprezentant personal al Patriarhului ecumenic Athenagoras la Conciliul Vatican II (1963–1965); membru și inspirator, din 1959, al comunității monastice ortodoxe de la Deir-al-Harf, Liban. Studii, la București, de filozofie, matematică și teologie; între 1957 și 1959 e doctorand la Benares, India, cu o teză despre „The Ultimate, its Methodological and Epistemological Connotation According to Advaita-Vedānta“. Profesor de filozofie și de științe religioase la Universitatea Catolică Saint-Joseph, Beirut (1968–1989) și la Universitatea Maronită Saint-Esprit, Kaslik, Liban. A fost membru al Academiei Internaționale de Științe Religioase și Filozofie a Științei de la Bruxelles și Senior Fellow al Colegiului Noua Europă – Institut de Studii Avansate, București.

Volume publicate în România: *Timpul Rugului Aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, cu o prefață de Andrei Pleșu, Humanitas, 1996, 2000; *Comentariu la Evanghelia după Ioan* (partea a doua), Humanitas, 2003; *Despre isihasm*, Humanitas, 2003; *Teme ecumenice*, Humanitas, 2004; *Duhul Sfânt și unitatea Bisericii. Jurnal de conciliu*, cuvânt înainte de Olivier Clément, prefață de H.-R. Patapievici, Anastasia, 2004; *O gândire fără țărături*. Lucrările colocviului dedicat lui André Scrima, organizat de Colegiul Noua Europă – Institut de Studii Avansate și de Institutul Ludwig Boltzmann pentru studiul problemelor religioase ale integrării europene (București, 24 ianuarie 2004), Humanitas, 2005; *Antropologia apofatică*, Humanitas, 2005; *Biserica liturgică*, Humanitas, 2005; *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, Humanitas, 2008; *Ortodoxia și încercarea comunismului*, Humanitas, 2008; *Experiența spirituală și limbajele ei*, Humanitas, 2008.

ANDRÉ SCRIMA

FUNCTIA CRITICĂ
A CREDINȚEI

Prefață, traducere din franceză, note
și îngrijirea volumului de
ANCA MANOLESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria de autor André Scrima publică textele aflate în „Fondul André Scrima“ de la Colegiul Noua Europă din București. Ea apare sub egida unui comitet de editare format din: Anca Manolescu (coordonator de serie), Vlad Alexandrescu, Radu Bercea, Virgil Ciomoș, Daniela Jalobeanu, Horia-Roman Patapievicu, Andrei Pleșu.

Redactor: Anca Lăcătuș
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Elena Dornescu
DTP: Iuliana Constantinescu

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SCRIMA, ANDRÉ

Funcția critică a credinței /André Scrima; trad., note, îngrijirea volumului, pref.: Anca Manolescu. - București: Humanitas, 2011
ISBN 978-973-50-3160-2
I. Manolescu, Anca (trad., pref.)
291.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

CONȘTIINȚA CREDINȚEI EXERCITĂ EA O FUNCȚIE CRITICĂ FAȚĂ DE „ORDINEA LUMII“?

Prezentarea și planul cursului (varianta A)

Acest curs își propune să examineze natura raporturilor – stabilite, conflictuale, de mutuală interogație – dintre experiența credinței propriie pentru două mari tradiții religioase (islamul și creștinismul) și „sistemele lumii“ succesiv formulate de-a lungul istoriei și al devenirii civilizației (putere politică, organizări sociale, ordine economică și culturală, ideologie statală). Problema capitală pentru înțelegerea *fenomenului religios* și a locului său în universul total al omului (fenomen dominat? dominant? creator? conformist?), dar de asemenea pentru analiza *fenomenului uman* sub unghiul decisiv, cel al „valorilor“ și al „sensului“. (În interiorul cărui cerc va fi până la urmă înțeles omul? se întreba Nietzsche. În cel al lui Dumnezeu sau în cel al lumii? Dar numai împrejurul lui Dumnezeu totul devine lume¹).

Prima parte a cursului va trebui să trateze „fundamentele“, altminteri spus axiomele și postulatele mesajului religios așa cum se află ele înscrise în Revelația respectivă, formulările tradiționale (*ahadith*², texte patristice) sau alte tipuri de „documente“ mereu

¹ Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău. Preludiu la o filosofie a viitorului*, traducere de Francisc Grünberg, Humanitas, București, 1992 (ediție revăzută, 2006), IV, aforismul 150: „Împrejurul eroului totul devine tragedie, împrejurul semizeului totul devine satiră, împrejurul zeului totul devine, cum să spun?, poate lume.“

² Pluralul cuvântului arab *hadith*: spusă sau faptă exemplară a Profetului Muhammad, transmisă printr-un lanț de nume cunoscute și deseori menționate ale tradiției.

invocate. Celelalte capitole ale cursului vor studia, într-o abordare pluridisciplinară, structurile concrete proprii formelor constitutive în ordinea civilizației (Orient și Occident, o distincție care va apărea drept una dintre „cheile” cercetării), investigate mai cu seamă în momentele de criză și de confruntare cu mesajul credinței.

Partea I: „Fundamentele”

1. Oricare mesaj religios postulează o relectură a lumii, o reinterpretare a destinului omenesc, un reînceput al „lumii de aici”.

2. Viziunea unificatoare a Revelației: unitate a neamului omenesc întemeiată pe „responsabilitatea” unică în fața lui Dumnezeu. Universalitate.

3. Dimensiunea „comuniunii” (*umma*), normă și orizont pentru orice structură ulterioară. (Caracter „utopic” sau „critic”?) Ce relație e între lumea de aici și lumea cealaltă? Unitatea de destin (egalitate, dreptate, „pace”).

Partea a II-a: Elementele articulării istorice

1. Autoritate spirituală și putere temporală. Timp și eschatologie.

2. „Dumnezeu” și „Cezarul”. Teocrație: analiza unui concept și a avatarurilor sale istorice și doctrinare. Nomocrație; *șari’a* islamică.

3. „Comunitatea credinței” educatoare a societății omenești în islam și în creștinism. Armonie și tensiune.

Partea a III-a: Devenire „deschisă” și momente de conflict (continuitate și discontinuitate) în societatea modernă

1. Rupturile: începând din secolele XV–XVI, în Occident societatea seculară se definește prin ea însăși. Începe critica ordinii religioase a lumii – pricipalele date.

2. „Orientul” după secolele XV–XVI: o istorie decalată în raport cu devenirea „Timpurilor Noi”.

3. Noua percepție caracterizată de contrastul sau chiar antagonismul „Orient”–„Occident”. Conotații și confuzii religioase. Misionarismul.

4. Apariția categoriei „revoluție” (secolele XVIII–XIX): idei, instituții, tehnici, valori. Tipuri de răspuns ale conștiinței „religioase”: conservatorism, adaptare, meta-revoluție: eschatologie (cf. Berdiaev).

5. Apariția categoriei „Stat” în noul context occidental (în secolul al XVIII-lea și după). Situații „occidentale”: creștinătate catolică și creștinătate protestantă; febronianism, iosefianism, secularism, suveranitate pontificală. Situații „orientale” (în creștinătatea ortodoxă și în islam) sub influența Occidentului: expansiune culturală, economică, politică. „Modelul” occidental. Dispariția modelelor [interne] și nostalgia exoticii (China, Persia, bunul sălbatic – Voltaire, Montesquieu, Rousseau).

6. Constituirea ideii de „progres”. Înscriserile sale tehnologice și ideologice. Programul său „planetar”.

Partea a IV-a: Privire critică actuală

1. Constituenții actuali ai realității umane în desfășurarea ei comunitară: persoană individuală, societate, Stat.

2. Persoana individuală: subiect al libertății, al responsabilității, al dorinței, al creativității.

3. „Societatea”: spațiu de deschidere și de realizare a persoanei. Noțiunea de „bine comun”. Instituțiile bio-regulatoare (familie, naștere), activitate economică, culturală. Origini și conotații religioase în privința punctelor 2. și 3.

4. Statul: regulator abstract (juridic și politic); principiu de putere – analiza puterii statale. Relația ambiguă a religiilor instituționalizate cu Statul modern: colaborare, alianță, profetism.

5. Indicații privind ultimele evoluții ale celor trei constituenți. Redistribuirea „realului”, noi emergențe. Tehnologie (informatică, telematică), stabilitate întărită a ordinii sociale, determinism economic. Statul, singurul abilitat din punct de vedere tehnic și

ideologic să gestioneze aceste noi fenomene. „Societatea“ (*cf.* punctul 2.) într-un proces de diminuare. Omul ca persoană (în dorința lui, în libertatea lui) confruntat din nou în mod direct cu Statul.

Partea a V-a: Concluzie deschisă (conștiința credinței și „mântuirea“ raportată la realitatea omului în istorie)

Paradoxul actual: „rațiunea de Stat“ oprimă, conștiința credinței eliberează? „Ordine și dezordine“ a lumii: lectură critică și demistificare. Diferența, condiție a comuniunii; uniformizarea, negare a ființei vii și creatoare. „Insurecțiile Spiritului“.

Prezentarea și planul cursului (varianta B)

Universitatea Saint-Joseph
 Facultatea de Științe Religioase
 Departamentul de studii islamo-creștine
 Curs 1979 (semestrul al 2-lea)

Conștiința credinței exercită ea o funcție critică față de „ordinea lumii“?

I. Fundamentele

1. Interogație *asupra* credinței, interogație *în* credință. Abordarea unei noțiuni (structură, distincții) și a unei realități (faptul credinței în manifestările lui concrete).

2. „Lume“ și „sistem al lumii“. Istoria ca dimensiune a ființei. (Sens și valoare.)

3. Condiția istorică a credinței („lumea aceasta“ și „lumea alta“). Religia (conformism, utopie, critică, profetie?). Orice mesaj religios postulează o relectură a lumii.

II. Elementele articulării tematice

1. O lume pentru un regat... „Dumnezeu“ și „Cezarul“. Câțeva arhetipuri: Babel, Ierusalimul terestru, Ierusalimul de sus.

2. Teocrație, nomocrație, comunitate de credință, Biserică.
3. Autoritate spirituală și putere temporală. Armonie și tensiune.

III. Devenire deschisă și momente de conflict în societatea modernă (începând din secolul al XVI-lea)

1. „Rupturile“: critica ordinii religioase a lumii în Occident. Emergența „apusului“ lumii. Secularizarea societății.

2. „Orient“ și „Occident“ după secolul al XV-lea. Conotații și confuzii „religioase“.

3. „Stat“ – „Societate“ (secolele XVIII–XIX). Conceptul de *revoluție* (idei, instituții, tehnici, valori). Tipuri de răspuns „religios“ (conservatorism, adaptare, eschatologie).

4. Constituirea ideii de „progres“. Expresii tehnologice și ideologice. Timpul ca violență, timpul violenței.

IV. Interogații actuale

1. Omul ca persoană individuală (subiect al libertății, al dorinței, al creativității) și omul în situație comunitară (*în societate, în fața Statului*).

2. Noi emergențe ale realului: economie, tehnologie, „celelalte civilizații“. Ordine și dezordine a lumii.

3. Insurecțiile lumii, insurecțiile Duhului. Setea de dreptate. Devenire și advenire, necesitate și speranță.

Prima întâlnire, 21 februarie 1980

Vom începe cum se cuvine, printr-un demers introductiv ce ne va conduce deja, nădăjduiesc, în interiorul spațiului constituit de tema noastră. Ar trebui poate să o enunț așa cum a fost ea formulată când s-a luat decizia privitoare la natura și la rolul acestui curs. În lecția profesorului Ibish, în programul pe care vi l-a prezentat, precum și în cel, încă nemultiplicat,

pe care vi-l voi prezenta în ședința următoare, privind a doua parte a aceluiași curs, tema noastră e pusă în termeni preciși și într-o câțva malițioși.³ Există în mod intenționat în titlu un accent puțin acid care va pigmenta câteodată demersul nostru, iar altă dată îi va stârni perplexități, fără ca astfel el să aibă, nădăjduiesc, de suferit. Trebuie așadar să ne întrebăm (titlul cursului are un semn de întrebare): exercită conștiința credinței o funcție critică față de „ordinea lumii“?

Abia dacă mai e nevoie să menționăm în ce măsură formularea temei noastre a fost determinată de două repere, la care sper că mulți dintre dumneavoastră sunt sensibili. Întâi cel prezent în lăuntru al fiecăruia dintre noi și al oricărei persoane aflate într-o anumită relație cu credința. Spun o „anumită“ relație, referindu-mă atât la o credință asumată și recunoscută, cât și la cazul în care, trăind într-un mediu unde credința face parte din compoziția de ansamblu a sistemului de valori și de referințe, fiind așadar prezentă măcar în termeni culturali, individul se raportează la ea în mod pozitiv, acceptând-o, sau în mod negativ, respingând-o, ținând-o pe cât e cu putință la distanță, dincolo de granițele socio-culturale ale lumii sale. Credința acceptă ambele atitudini, le stârnește chiar, fără ca nimeni să aibă dreptul să se scandalizeze. Așadar, primul îndemn vine într-o câțva din lăuntru al credinței ca noțiune și ca realitate trăită sau culturală.

Al doilea imbold – care nu trebuie nici el trecut sub tăcere – e de ordinul actualității, o actualitate câteodată tumultuoasă și într-o câțva confuză, nu în sens moral, ci concret. Ne aflăm,

³ André Scrima și Yusuf Ibish au ținut, în 1977, un curs în dialog despre „Experiența spirituală și limbajul ei“ (contribuția lui A. Scrima fiind publicată în volumul *Experiența spirituală și limbajele ei*, volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, traducere din franceză și engleză și note de Anca Manolescu, Humanitas, București, 2008), precum și cursul de față.

iată, în chip neașteptat, către sfârșitul unui secol și al unui ciclu istoric care își încheiaseră cumva socotelile cu credința, „domesticind-o“, integrând-o în sistemul lumii unde valorile principale, dominante, active, recunoscute, respectate, creatoare nu mai țineau de domeniul credinței, ci de o altă ordine pe care o vom numi, de vreme ce nu avem alt termen, „ordinea lumii“. Mă refer în primul rând la civilizația noastră occidentală, dar astăzi orice civilizație e mai mult sau mai puțin atinsă de occidentalism. Pentru prima oară, ne aflăm într-o epocă pe care am putea să o numim eră planetară, iar civilizația ei este vehiculată pornind din Occident, ca producție a Occidentului. Or, privitor la Occident, nu se ia în genere seama la faptul, perceptibil doar pentru o ureche atentă și o privire ascuțită, pe care îl enunță cuvintele lui Malraux: suntem prima civilizație care nu are templu⁴. Toate civilizațiile lumii, de la cele de tip arhaic la cele ale Egiptului și Greciei, pentru a nu mai vorbi despre civilizație în sens larg, toate au un anumit loc unde li se definește viziunea fundamentală. Locul acela e cheia lumii, e templul: templu iudaic, templu musulman sau templu în sens generic, sanctuar unde sălășluiesc sfințenia, sacrul – valoare de profunzime, nu doar de comportament. Ideea fundamentală a unei civilizații se situează, pentru membrii ei, într-un loc, într-un spațiu, într-un sanctuar care e templul. Or, Malraux spunea în mod foarte just: suntem prima civilizație a lumii care nu a simțit nevoia să înalțe un templu spre a se defini. Catedrala Notre-Dame, la Paris, este mai mult o moștenire, un monument lăsat epocii noastre de Occidentul creștin care a zidit-o vreme de secole. De la un capăt la altul al Europei medievale

⁴ În discursul rostit la Parcul Expozițiilor din Paris, în 20 iunie 1968, André Malraux spunea: „Civilizația noastră, care nu a știut să construiască nici templu, nici mormânt și care poate să ne învețe orice în afară de cum să devii om, începe să își cunoască acum crizele profunde, așa cum alte civilizații și le-au cunoscut pe ale lor.“

s-au construit catedrale. Islamul și-a ridicat moscheile din Pakistan până în Maroc. Pe când astăzi, când se construiește o biserică, ea nu e ridicată în calitate de templu, ci cu titlu funcțional: răspunde nevoii socio-culturale a unei comunități, a unei parohii, a unui nou oraș. Treptat, pe nesimțite, începând din secolul al XVI-lea, civilizația occidentală și-a încheiat, mai mult sau mai puțin, socotelile cu credința. Nu fac aici o judecată, descriu doar un proces. Occidentul a izbutit să domesticească, am putea spune, credința, să o integreze ca pe un factor tolerat, adus la ordine atunci când devenea prea zgomotos. Sigur că expulzarea ordinilor religioase din Franța e un eveniment relativ recent, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar în genere credința nu a fost exclusă, ci cuprinsă în sistemul lumii respective, unde i se găsisse un loc.⁵

⁵ În Franța, măsurile, inițiate încă din 1766, privind ordinele religioase au fost radicalizate de Revoluție: decretul din 13 februarie 1790 interzice voturile religioase, suprimă ordinele și congregațiile, în afara celor care se ocupă de învățământ și de îngrijirea bolnavilor. Ofensivele Revoluției și cuceririle napoleoniene vor extinde secularizarea în sudul Țărilor de Jos, Elveția, Italia de Nord, dar ea e adoptată și de alte guverne, precum cel al lui Iosif al II-lea în Austria. Sub influența filozofiei Luminilor, ordinele contemplative erau socotite fără utilitate socială, așadar fără drept de existență, iar religia era pusă în slujba Statului. O jumătate de secol mai târziu, Statul condus de principele Cuza adopta, la 30 noiembrie 1864, „un regulament pentru reglementarea schimei monahicești“. După pilda Occidentului, dar și a reorganizării Bisericii în Rusia – unde ea fusese violent modernizată după model militar de Petru cel Mare –, instituția religioasă trebuia să devină un element „normalizat“ al organismului social, administrat de puterea laică (cf. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. 2, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, București, 1932, p. 264). „Actul de autoritate al principelui Cuza evocă un destin pe care monahismul occidental îl experimentase deja începând cu Revoluția Franceză, trecând prin *Kulturkampf* al lui Bismark și prin febronianismul austriac. Pentru Statul modern, călugărul reprezintă o aberație, un «tip» antisocial, subversiv, care refuză principiile înseși ce definesc o societate: continuitate biologică, proprietate, prosperitate

Către sfârșitul acestui ciclu de civilizație sau, cronologic, la sfârșitul secolului XX, credința redevine o prezență, se înfațișează ca un oaspete neașteptat: iată imboldul actualității, cel care transpare în alegerea și în formularea temei noastre. Deși nu e poate o referință convenită, ne vom aminti de Don Juan și de oaspetele de piatră, care își face apariția pe când lumea benchetuieste... Un oaspete neașteptat, neclintit, monolitic, ce se ivește în mijlocul festinului, îl destramă, face să amuțească zarva și îl ia cu sine pe bravul Don Juan pentru a-l duce în infern, potrivit operei literare și operei muzicale.

În sistemul lumii noastre, din interiorul lui, credința reappare cu exigențele ei puternice, cu un fel de revendicare, un fel de violență care nu e violența specifică lumii, cea exprimată în societățile noastre prin legi, prin forță militară și polițienească sau printr-o putere și mai teribilă, pusă pentru prima oară la lucru pe o scară atât de largă: puterea conformismului și a condiționării. Condiționare inculcată prin intermediul structurilor sociale: școală, familie, mediu de cultură, loc de muncă etc. Vom reveni la acest aspect pentru a-l analiza pe îndelete.

Credința se ivește din nou ca un meteorit, ce nu mai poate fi integrat în sistem, care nu mai respectă și nu mai vrea să asculte zumzetul lumii, care face să explodeze atâtea situații, atâtea structuri, atâtea previziuni, socotite solide, ale lumii pe care o numim civilizată, cea la care aspiră întreaga planetă.⁶ Nu e nevoie

materială. Ca urmare, el trebuie integrat fie de bună voie, fie cu forța. Sau eliminat“ (André Scrima, comunicare directă, citată în Anca Manolescu, „Éveil du monastère“, *Ethnologie française*, 1995, 3, pp. 438, 446).

⁶ Așa-numitul fenomen de „revenire a religiosului“, înregistrat în ultimele decenii ale mileniului trecut, a constat în apariția unui religios inform, difuz, parainstituțional. La cealaltă extremă stau afirmările unor mișcări integriste sau fundamentaliste, mai cu seamă, dar nu exclusiv, în religiile monoteiste. Dincolo de aceste manifestări, „revenirea religiosului“ s-a dovedit a fi o schimbare de perspectivă produsă în mentalitatea occidentală și mai ales în interiorul științelor sociale ale religiosului: cercetătorii au constatat că modelul

să vă vorbesc despre Iran, despre un ansamblu de date și de situații politice foarte concrete care intervin astăzi ca tot atâția factori neprevăzuți, imprevizibili și dificil de controlat, cel puțin pentru moment.⁷ Iată așadar o problemă de actualitate, legată

secularizării triumfătoare, ce va cuprinde treptat întreaga lume, este infirmată de datele din teren. „Revenirea religiosului“, spunea Clifford Geertz („La religion, sujet d’avenir“, *Le Monde*, 4 mai 2006), „e o noțiune falsă, pentru că religia nu a dispărut. Atenția științelor sociale [...] a fost dominată de o presupuziție evoluționistă care privea angajamentul religios drept o forță declinantă, un reziduu de tradiție ancestrală, erodat de înaintarea implacabilă a celor patru cavaleri ai modernității: secularism, naționalism, raționalizare și globalizare.“ Din bogata literatură pe această temă vezi de pildă Peter Berger (ed.), *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1999; Marcel Gauchet, *La religion dans la démocratie*, Gallimard, Paris, 1998 (*Ieșirea din religie*, traducere din franceză de Mona Antohi, Humanitas, București, 2006). La „reaparitia religiosului“ în conștiința occidentală, la faptul că vocile religiei reîncepeau să capete sonoritate în spațiul public se referă André Scrima.

⁷ Se știe că în 1979 regimul autoritarist modernizant al șahului a fost răsturnat de Revoluția Islamică a cărei figură de vârf era ayatollahul Khomeini. La opoziția populației față de ingineria socială impusă de șah, se adăugau considerente religio-culturale. Majoritar în Iran, islamul și’it, prin excelență rebel față de puterea temporală, era pe deasupra revoltat de invenția unei „religii naționale“ construite cu materialul imperial vechi persan, așa încât „schimbarea de paradigmă“ socio-culturală și politică a avut o largă susținere. Astăzi, după treizeci de ani, știm ce curs a avut noul autoritarism, de astă dată religios, apărut de detașamentele fundamentaliste ale mujahedinilor și propovăduitor al unei ideologii imperialiste cu vocabular musulman. Recent, regimul „teocrației islamice“ a fost contestat de demonstrațiile masive ale unor grupuri de iranieni care susțin articularea între valorile islamice și democrație. Dar încă din acel moment existau numeroase reacții și analize privind criza islamului față cu modernitatea și falsa soluție pe care o constituie recursul la tradiționalism. Într-un articol păstrat de André Scrima în dosarul cursului („L’islam est prisonnier de dogmes sclérosés“, *Le Monde*, 1 iunie 1980), Ali Merad, profesor de islamologie la Lyon, vorbea, printre alții despre necesitatea unei noi reflecții asupra noțiunii de revelație și despre

în aceeași măsură și de cealaltă justificare a titlului, cea care se referă la definiția însăși a credinței, la străfundul ei.

Am menționat aceste aspecte pentru a vă sugera deja în ce măsură cursul nostru va fi, așa cum se cuvine să fie, un parcurs, un traseu de cercetare. Nu trebuie să vă așteptați – și cred că nu vă dezamăgesc astfel, ci vă fac, sper, plăcere – la repetarea unor lucruri cunoscute. Nu vom face nici un curs de catehism, nici unul de teologie. Nu vom relua teme, subiecte, afirmații de multă vreme verificate și consacrate. Suntem invitați aici la un traseu de cercetare, altminteri spus la un fel de efort, de interogație, de analiză, de reflecție, de concluzie deschisă privitoare la ceea ce astăzi ar putea corespunde și aduce un răspuns întrebării: conștiința credinței exercită ea o funcție critică față de „ordinea lumii“?

În prima etapă a demersului ar trebui să începem cu un paragraf care ar constitui un fel de amintire actualizată, înnoită, dobândită printr-o reflecție comună, privind credința și conștiința credinței. Așadar două paliere:

1. Credința
2. Conștiința credinței

Vom încerca să elucidăm pe cât e cu putință acești doi termeni înainte de a merge mai departe. Ca întotdeauna, lucrurile de la sine înțelese stârnesc cele mai mari dificultăți încercărilor de a le limpezi și de a le face să vorbească înțelegerii noastre. Toată lumea știe ce este electricitatea. Toată lumea știe ce e spațiul. Dar dacă ai cere pe nepregătite o lămurire, o definiție, ai

reabilitarea principiului pluralist în ce privește interpretările doctrinare: „Islamul trăiește pe un limbaj incremenit de câteva secole, care vehiculează scheme fără priză pe realitățile de astăzi. [...] Trebuie determinată o mutație mentală, socială și politică având drept rezultat pluralismul învățământului religios.“

SUMAR

<i>Prefață</i>	5
Conștiința credinței exercită ea o funcție critică față de „ordinea lumii“?.	19
Ideologie și utopie	214